

Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1867-1918

SOMKUTI GABRIELLA

Az elhelyezés és berendezés kérdései az 1880-as évekig

A kiegészítés után hivatalba lépett kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József a rendelkezésre álló alig öt esztendő alatt lerakta az ország kulturális továbbfejlesztésének alapjait. Lázasan igyekezett behozni legalább azt a két évtizedet, amit a polgári fejlődésben egyébként is elmaradt magyar társadalom a 48-as forradalom bukása következtében elveszített. Bár Eötvös tevékenységének közepontjában a közoktatás állt, sokat tett az általános közművelődés, a tudományos élet és annak intézményrendszere érdekében. Ezen belül is különösen nagy figyelmet fordított a Magyar Nemzeti Múzeumra és a keretében működő Széchényi Könyvtárra. Ő tette az addig alapítvány jellegű intézményt az állami költségvetésbe való szerves beillesztéssel valóságosan is állami intézménnyé, biztosítva ezzel a korszerű fejlődéshez szükséges anyagi alapokat.¹ Személyes kezdeményezéséhez fűződik a Könyvtár müncheni szakrendszer szerinti feldolgozásának megindítása. Ennek pénzügyi fedezetére már az 1868. évi állami költségvetés 10 000 forintot irányzott elő: "A magyar nemzeti Múzeum könyvtárának kiegészítése, rendezése és felállítása céljából felszerelésére".² E nagyvonalú segítséget Eötvös a további években is biztosította: a könyvtárrendezési munkákra 1869-ben újra 10 000 forint állt rendelkezésre, 1870-től pedig a Nemzeti Múzeum teljes költségvetése (s ezzel együtt a könyvtáré is) már az állami költségvetés szerves részét képezte. (Rendes kiadásokra 1870-ben 67 757 forint, rendkívüliekre 43 400 forint. Mivel a Múzeumi Alap bevétele csak 26 690 forint volt, a különbséget az állami költségvetésből fedezték. Az állami dotáció 1871-ben még tovább emelkedett.)

E jelentős összegeket a könyvtár az állomány újrendszerű feldolgozására, a gyűjtemény felállítására, azaz használhatóvá tételére fordította. Ezekkel a munkákkal összefüggésben vált szükségessé a könyvtár még bebútorozatlan termeinek berendezése. E látszólag jelentéktelen ügyben is maga a miniszter írt a múzeum igazgatójának, Kubinyi Ágostonnak, s megküldte másolatban a közmunka és közlekedési miniszterhez intézett levelét a bebútorozás megrendeléséről és a munkálatok ütemezéséről.³ A müncheni szakrendszerű feldolgozással párhuzamosan a Könyvtár négy nagy terme kerül ekkor karzatos szekrényekkel való berendezésre.

Eötvös József arra is gondolt, hogy a Nemzeti Múzeum épületének reprezentatív jellegét művészi értékű díszítéssel tegye teljesebbé. Már 1867-ben elhatározta, hogy a múzeum főlépcsőházának falfestményekkel való díszítését Lotz Károlyra és Than Mórra bízta. A művészek 1869-ben kezdték el munkájukat, és 1875-ben fejezték be. A főlépcsőház művészi kiképzésének befejezése már Eötvös halála utáni időszakra esik: ekkor készültek el a stukkó-márvány díszítés, a márvány ballusztrád és végül 1880-ra a festett üvegablakok.⁴ Az épület fenntartására és korszerűsítésére az 1870/71-es években Eötvös az állami költségvetésből jelentős összegeket biztosított: ennek keretében létesült 11 157 forintos költséggel az épület vízvezetéke.⁵

Még Eötvös József elgondolása volt annak a bizottságnak kiküldése, amelynek feladata lett volna az országban létező könyvtárak és gyűjtemények érdekében szükséges legfontosabb teendők számbavétele. A bizottságot végül is Eötvös utóda, Pauler Tivadar küldte ki 1872-ben. A bizottság 1874-ben beadott jelentése többek között szükségesnek tartotta a Nemzeti Múzeum épületébe a modern vízfűtés bevezetését és az épület külső homlokzati díszítését. A vízfűtést 1875-ben 32 244 forintos költséggel be is vezették, a külső díszítésre azonban nem került sor.

A miniszter Eötvösnek méltó partnere volt a Magyar Nemzeti Múzeum 1969. március 4-én kinevezett új igazgatója, Pulszky Ferenc, a reformkori nagy nemzedék kiemelkedő képviselője. Negyedszázados igazgatása alatt vált a Nemzeti Múzeum mind gyűjteményei, mind a bennük folyó szaktudományos munka tekintetében európai színvonalú intézménnyé.⁶

1870-ben a Múzeum szervezetében nyolc osztály működik: 1. Éremtár, 2. Régiségtár, 3. Képtár, 4. Néprajzi tár, 5. Állat- és Növénytár, 6. Óslénytár, 7. Kézműtár, 8. Széchényi Könyvtár. A gyűjtőmunka intenzitásának fokozódása, a közakadozás növekedése azonban csakhamar oda vezetett, hogy az épület szűknek bizonyult ennyiféle gyűjtemény befogadására. A helyszűke először a múzeumi táraknál jelentkezett: egyre nehezebbé vált a gyűjtemények szakszerű kezelése és bemutatása. Előbb vagy utóbb el kellett következzék egyes gyűjteményeknek a múzeum épületéből való kényszerű kitelepítése. Ezt azonban megelőzte egy természetes folyamat: az addig egyetlen múzeumból egyes gyűjteményrészek kiválása, önálló szakmúzeumok létrejötte. Elsőnek vált ki 1873-ban a Kézműtár, s alapjává vált az 1878. évi XVII. törvénycikkkel létrehozott Iparművészeti Múzeumnak. A Képtár anyagából a régi képek

Pulszky Ferenc,
a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója
1869-1894 között

1876-ban az Országos Képtárba kerültek át. (Ez az intézkedés az 1872-ben kiküldött és már említett bizottság javaslatára történt.) Időközben a múzeum épülete újabb tatarozásra szorult: erre 1878-ban 58 000 forintot költöttek.

A 70-es évek közepe a Könyvtár életében is korszakváltást jelentett: a müncheni szakrendszerű feldolgozás 1875-ben befejeződött, s a könyvtár immár a kor színvonalán álló, korszerűen feldolgozott és rendezett állományával állt az olvasók rendelkezésére. Változás állt be a Könyvtár vezetésében is: közel 30 évi szolgálat után, 1875. március 3-án, 78. életévében nyugalomba vonult Mátray Gábor könyvtárőr. Az örökébe lépett fiatal történész, Fraknói Vilmos lendületes vezetése a könyvtári feldolgozó munkát, az aktív gyarapítási politikát – ezen belül is a hungarika hiánypótlást – és a Magyar Könyvszemle megindításával a tudományos feltáró munkát helyezte előtérbe. Működésének rövid öt éve alatt jelentéseiben még nincs szó helyhiányról, a Könyvtár fejlődése egyelőre még zavartalan. Az évi gyarapodás az 1878/79-i évben 3 995 kötet, 378 metszet és könyvnyomtatvány, 686 kézirat és oklevél, valamint 3 nagy, darabszáma még nem ismert kéziratgyűjtemény volt. A 20 697 olvasó összesen 38 207 nyomtatványt, 8 496 kéziratot és oklevelet használt.⁷ A korszak jelentős eseménye, hogy 1876-ban kapta meg a Könyvtár örök letétként az első családi levéltárat, amelyet azután gyors egymásutánban még számos család adománya követett, s a későbbiekben a nyomászto helyhiány egyik fő okává vált.

1872 szeptemberétől a vallás- és közoktatásügyi tárcát Trefort Ágoston, Eötvös József régi barátja és 48-as küzdőtársa töltötte be. Művelődéspolitikájában az Eötvös által kijelölt úton haladt, az ő elgondolásait igyekezett valóra váltani. Tizenhat évi minisztersége alatt a magyar művelődésügy számos területén korszakos jelentőségű volt az előrehaladás. A Nemzeti Múzeum, s ezen belül a Könyvtár ügyét éppúgy pártfogolta, mint Eötvös, de az intézmény extenzív fejlesztésére az ő korszakában nem kerülhetett sor, a kulturális tárcát ebben az időben túlságosan megterhelték a pesti egyetemi építkezések.

A hetvenes évek végére a múzeumi gyűjtemények felszaporodása, amellyel sem az intézményi, sem a személyi ellátmány az ország ekkor már kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt lépést tartani nem tudott, különböző külső és belső feszültségek forrásává vált. 1880-ban a Nemzeti Múzeum ügyeinek kivizsgálására országos bizottságot küldtek ki. Az ekkor készült, ún. Radvánszky-jelentés a helyhiányt elsősorban a múzeum régészeti gyűjteményével kapcsolatban állapítja meg: "Első sorban érezhető a térhiány ... két-három év alatt teljes lehetetlenség lesz a tárgyak elhelyezése; és így vagy le kell mondanunk arról, hogy e nevezetes intézet gyarapodjék, vagy pedig új helyiségekről kell már most gondoskodni".⁸ Itt hangzik el először komoly formában az a javaslat, hogy az Ásvány- és Őslénytár, valamint a Növénytar nem a jelenlegi múzeum keretében valók, hanem belőlük egy külön Természettudományi Múzeumot kell alakítani. Javasolják továbbá, hogy a múzeumi Képtár és az Országos Képtár anyaga egyesíttessék, ugyancsak egy különálló és célszerű épületben. A jelentés a Könyvtárral kapcsolatban felhívja a figyelmet az egyre jobban szaporodó és egyre több helyet igénylő családi levéltárakra, amelyeket a Könyvtár jelenlegi létszáma feldolgozni nem tud. Rámutat a berendezési hiányosságokra is, "a közönséges, festetlen deszkából

összetákolt, szüette állványok"-ra, melyek még két terem foglalnak el. Javaslat: "a könyvtárban két terem bútorozandó be, s azon két folyosó, ahol jelenleg a kettős példányok és hírlapok vannak ideiglenesen felállítva, s ahová a berendezés után a hírlapok helyzetnének el."⁹ Ezek együttes költségkihatása 12 000 forint.

A javaslatokból a két képtár egyesítése 14 év elmúltával valósult meg, akkor is csak egy újabb bizottság közbejöttével. A Szépművészeti Múzeum létesítését az 1894. évi VIII. törvénycikk mondta ki, s az újonnan emelt nagyszabású épület 1906-ban készült el. Ekkor szabadultak csak fel a nemzeti múzeumi Képtár helyiségei. A Természettudományi Múzeumra vonatkozó javaslat vissza-visszatérő gondolat és igény maradt egész korszakunk folyamán. A múzeum szorongató helyhiányát egyelőre a Könyvtár rovására enyhítették: 1881-ben a Könyvtár első emeleti helyiségeiből egyet a botanikai gyűjtemény számára vettek igénybe. A "szüette állványok" kicserélését még hosszú éveken át hiába kérte a könyvtár.

*A helyszűke a múlt század utolsó két évtizedében
már elsőrendű problémává vált*

Fraknoi Vilmos lemondása következtében, 1879. októberétől Majláth Béla történész lett a Széchényi Könyvtár öre. Évi jelentéseiből plasztikusan rajzolódik ki a Könyvtár küzdelme az egyre gyarapodó gyűjtemény megfelelő elhelyezése érdekében. Az 1882/83-as jelentés még csak jelzi a jövő gondjait: "A könyvtár anyagának szaporodása pedig a hazai nyomdák szaporodásával oly öröndetes halad, hogy néhány év múlva a könyvtár helyiségeinek bővítése komoly intézkedés gondja leend."¹⁰ Rosszabb a helyzet a levéltárban, ahol "...a levéltári helyiség egyetlen terme már alig képes hely szűke és hiánya miatt a külön felállítandó családi archívumokat felvenni."¹¹ Nemsokára az a visszás helyzet alakulhat ki – írja Majláth –, hogy a Könyvtár kénytelen lesz a felajánlott családi levéltárakat visszautasítani. A Könyvtár régi dolgozótermét sikerült 1880-ban bebútorozni, helynyerés céljából kettős karzattal. Hiányzik azonban a két utolsó könyvtárterem bebútorozása és felszerelése, "... melyben még most is ott dísztelenkednek a festetlen, durva deszkákból összetákolt, rozoga állványok", melyek még abból az időből származnak, amikor először állították fel a könyveket a múzeumi épületben – hangzik az 1884/85-ös jelentés.¹² Négy évvel később még mindig ezt a panaszt halljuk, de most már nyomatékosan hangsúlyozva, hogy e termék állapota a könyvek elhelyezését gátolja: "...a két utolsó terem rozoga, szüette, festetlen könyvállványokkal van ellátva, oly módon, hogy sem a teret kellőleg kihasználni, sem a könyveket a szakcsoportok szaporodása miatt a saját maguk csoportjába beosztani nem lehet; s bár e ronda állványok léccel vannak egymáshoz erősítve, mégis minden percben attól kell tartani, hogy összeomlanak."¹³ Ha a Nemzeti Múzeumnak a 70-es években oly pazarul kiképzett főlépcsőházára gondolunk, ez az ellentmondás csak egy újabb, szerény bizonyítéka a millenniumi Magyarország valóban ellentmondásos fejlődésének.

Az 1886/87. évi jelentés a helyszükét mind a három anyagrészt: a nyomtatványok, a kéziratok, de főleg az oklevéltári anyag elhelyezésénél hangsúlyozza. Már csaknem lehetetlen a szakszerű kezelés, elrendezés, felállítás, s ennek következtében az anyag hozzáférhetetlen a kutató számára is. A nyomtatványoknál főleg a "historica hungarica" terme annyira zsúfolt, hogy már alig lehet az újabb műveket a megfelelő helyre sorolni. Fenyeget az a veszély, hogy "az anyag rohamos szaporodásával annak lajstromozása, felállítása szünetelni fog, s halmazban elzárva, elveszett, holt anyaggá válik..."¹⁴ Az újabban átvett két családi levéltár még most is ládáknak áll és hozzáférhetetlen. Figyelemre méltó, hogy ezekben az években végre gondoltak a Könyvtár értékeinek biztonságos őrzésére is. Mai szemmel nézve elképesztő állapotok uralkodhattak ekkor a Könyvtárban. Az 1883/84. évi jelentés javasolja, hogy a ritkább és drágább kéziratok, az értékesebb oklevelek és a Corvinoxodexek "eddig helyükről a könyvtár folyosójáról eltávolíttassanak, s a kéziratártermében oly üveggel és falapokkal ellátott zárt szekrényben helyeztessenek el, mint az a müncheni könyvtárban is van ... ezen ritkaságok mostani elhelyezése a célnak meg nem felel, a kiállított tárgyaknak épségét a tűző nap veszélyezteti, s végre azok megőrzési biztonsága is kétséges, kivált azért, mert az olvasó közönség mellettük halad el..."¹⁵ Az olvasók tehát a nyílt polcokra helyezett, pornak, tűző napnak kitett Corvinák között sétáltak el, s hogy ezekhez szabadon hozzá is nyúlhattak, tanúsítja a következő évi jelentés: "Szükséges volna ... a kéziratárban két üvegszekrény felállítása, hogy más külföldi könyvtárak berendezési módjára, legritkább kincseinket ... zárva, de mégis látható módon elhelyezhessük, s azokat a néző közönség ne érinthesse, mert kivált e lefolyt évben, az ezernyi látogatók által érintett minimált kéziratok a közvetlen tapintás által fölötte sokat szenvednek..."¹⁶ Az 1885/86-os jelentés újra sürgeti a Kéziratárban egy "Cimeliotheca" létrehozását, ahol a Könyvtár "írott, festett és nyomtatott cimeliái" lennének összegyűjtve, "s a közönségnek bizonyos meghatározott időben üveg és zár alatt közszemlére kitéve volnának..." Ezzel nemcsak ritkaságaink lennének megkímélve a közönség keze érintésétől", de hasznos lenne azért is, mert így a közönség meghatározott órákban láthatná e kincseket, és "nem járna hivatalos időkben a termeken keresztül, hol az ellenőrzés nehezebb, s nem zavarná az itt dolgozó tisztviselőket."¹⁷ E patriarchális állapotok tették lehetővé azokat a sajnálatos eseményeket, amelyeket Csonthosi-ügy néven szoktak emlegetni. A sors különös iróniája, hogy ezt a legutóbb idézett jelentést éppen Csonthosi János készítette, akit a néhány év múlva felfedezett könyvtári hiány nyomán kirobbant botrány ürügyén állásából elbocsátottak.¹⁸

Növelte a gondokat az "országos hírlap-könyvtárnak", későbbi nevén Hírlaptárnak a Széchényi Könyvtár keretében való létrehozása. A Könyvtárban található hírlapok közül 1884-ben csak az 1848/49 éviak voltak zárt szekrényekben, a többiek köves folyosón, festetlen deszkaállványokon halmazódtak fel, kitéve pornak és napfénynek. Elhelyezése inkább csak elraktározásnak volt nevezhető, a közönség nem használhatta.¹⁹ Ilyen körülmények közé hozták az Egyetemi, az Akadémiai és a Nemzeti Casinói könyvtár hírlapjait, hogy a múzeumi példányokkal egyesítve, kialakuljon a magyarországi hírlapok egységes gyűjteménye. A Hírlaptár vezetője, Szinnyei

József 1884. júliusában látott munkához. Kezdetben a Könyvtár három zárt folyosója közül a két belsőt foglalta el a Hírlaptár. 1888/89-ben azonban a legbelső folyosót át kellett adnia a Levéltár részére. A terem átalakított, padozattal ellátott folyosórész pillanatnyilag enyhített a Levéltár elhelyezési gondjain, de lehetetlen helyzetbe hozta a Hírlaptárat, amelynek most egyetlen folyosón kellett összezsúfólnia. "A régi rozzant bútorzatból alkotott faállványok a folyosó hosszában közepesen két sorban felállítottak, s oda lehetőséghez képest a hírlapok elhelyeztettek."²⁰ A naponta érkező nagy tömegű hírlapok szétválogatására, rendezésére azonban hely már nem maradt, ezt a könyvtári iroda melletti nagy könyvtári teremben végezték, zavarva az ottani rendet. (E terem a később vasállványzattal ellátott, nagy könyvraktári terem, a várba való költözés előtt az ún. "A" raktár.) Ennek az áldatlan helyzetnek csak 1890-ben szakadt vége, amikor ezt a középső folyosót is teljesen átalakították, galériával és két lépcsőfeljáróval látták el, jelentősen megnövelve így a férőhelyet.

Mindez azonban csak ideig-óráig jelentett megoldást. 1891. szeptemberében Majláth elérkezettnek látta az időt, hogy rendes évi panaszain túlmenőleg, a Nemzeti Múzeum igazgatójához intézett évi jelentésében drámai módon tárja fel a helyzetet. "Hivatalos kötelességemnek tartom – írja Majláth – mindenek előtt feltárni méltóságod előtt azon, már-már legyőzhetetlen akadályokat, melyek a helyes és szakszerű administrationak, a könyvtár rendszeres elhelyezésének, a könnyű és gyors kezelésnek minden lépten-nyomon eleibe gördülnek: s rövid idő múltán oly zűrzavart idéznek elő, melyből a kibontakozás hovatovább annál nehezebb lesz. Ezen akadály a könyvtár helyiségének szűk volta..."²¹ A könyvtár anyagának rohamos szaporodása következtében a helyzet évről évre súlyosabb, s ma már a könyvtár mind a négy osztályán egyaránt érezhető.²² A könyveknél az egyes szakok hármas-négyes sorokban állnak, az újabb szerzemények már be nem oszthatók, az egyes szakok folytonossága megszakad, a duplumok elhelyezésére nincs külön hely. Az elmúlt évben berendezett Hírlaptár már majdnem teljesen megtelt. A Kézirattárban a legutóbbi évek szerzeményeinek már nem jut hely: "felhalmozva, besztatlanul a kéziratár asztalain hevernek".²³ A Levéltárban még néhány nagyobb családi levéltár letéteményezése után végleg betelik a hely. Állításai alátámasztására felsorolja: 1875-ben, a könyvtárrendezés befejezésekor a könyvek felállítására 11 teremmel rendelkeztek az épület első emeletén. 1876-1891 között, 15 év alatt, évi 3000-es átlag gyarapodással számolva, ez 45 000 kötet, – ezalatt a termék száma eggyel kevesebb lett! 1880-ban 6 családi levéltár volt letétbe helyezve, 1891-ben 24. Keletkezett egy teljesen új osztály, a Hírlaptár, amelynek közel 9000 kötelete, s a legrohamosabban fejlődő állománya van. Vannak gyűjteményrészek, amelyek hely hiányában egyáltalán nincsenek felállítva (iskolai értesítők, térképek, mintegy 40 000 kisnyomtatvány).

A jelen helyzetben minden rendszabály csak ideiglenes lehet, a Könyvtárnak nagyszámú újabb teremre van szüksége. Kéri az igazgatót, hasson oda a kormánynál, hogy a könyvtár érdekeit és az olvasóközönség igényeit tekintetbe vevő, olyan intézkedések szülessenek, amelyek a célszerű elhelyezést, a terjeszkedést lehetővé teszik.

Mindez nem maradt pusztába kiáltott szó. Már 1892. októberében arról szól a jelentés, hogy a könyvtár visszakapta a múzeumtól a Növénytár részére elfoglalt nagy termet, s azt három más teremmel együtt, az új rendszernek megfelelően (valószínűleg galériával) sikerül bebútoroztatni. Ugyanakkor 8 nagy terem "amerikai" padozatot kapott.²⁴ Az átalakítási munkákkal párhuzamosan, a könyvek nagy részét átrendezték, az eddigi zsúfoltságot sikerült megszüntetni, s van hely a gyarapodásra "hosszú évekre".

A könyvtár tehát pillanatnyilag fellelegzett, anyaintézménye, a múzeum azonban – az épület és az intézmény egészét tekintve – továbbra is súlyos gondokkal küzdött. 1888-ban újra országos bizottság vizsgálta a Nemzeti Múzeum ügyeit, de mikor a felhozott vádak nem igazolódtak, a vizsgáló bizottság a múzeum fejlesztését elősegítő bizottsággá alakult át, s 1894-ig működött. 1889-ben a Nemzeti Múzeum tehermentesítésére újra javasolták egy Művészettörténeti és egy Természettudományi Múzeum létesítését, önálló épületben. 1891-ben emlékiratukban azt ajánlották, hogy a Múzeumot a nemzet történelmi múzeumává szervezzék át, készítsék el az eredetileg is tervezett külső és belső díszítéseket, tegyék méltóvá az épületet egy nemzeti pantheonhoz.²⁵ A bizottság elképzeléseiben már ekkor egy olyan nemzeti múzeumi szervezet körvonalazódott, amely a nemzetközi osztályok (természeti táruk, Néprajzi tár), valamint a Képtár kitelepítése után csak a magyar művelődéstörténeti gyűjteményeket foglalta volna magába, azaz a Könyvtárat, a Régiségtárat és az 1884-ben alakult Történelmi Képcsarnokot.²⁶

A javaslatokból kevés valósult meg. Az épület díszítésére vonatkozó, nagyra törő tervekből semmi: 1891-ben az épületnek csak egy kisebb, 15 000 forintos tatarozására futotta. A múzeumi gyűjtemények kitelepítésének megkezdése azonban most már elkerülhetetlen volt: 1892-ben erre a sorsra jutott a Növénytár és a Néprajzi tár. Új középület nem lévén, bérházak lakásait bérelték ki számunkra.²⁷ Mint láttuk, a Könyvtár részére a Növénytár elköltözése jelentett csak térnyerést, illetve a korábban elvett helyiségét kaphatta vissza. Az 1884-ben alakult új gyűjtemény, a Történelmi Képcsarnok, amelynek anyagát részben a Könyvtár, részben a Múzeum más gyűjteményeiből válogatták össze, továbbra is máshol volt elhelyezve.²⁸

A század utolsó néhány éve a Széchényi Könyvtár életébe jelentős változásokat hozott. A Csontos-ügy kapcsán nemcsak a főszereplő Csontos János kéziratári vezetőnek, hanem 1893. január 26-án Majláth Bélának is távoznia kellett a könyvtár éléről. Az utódokra – az ideiglenesen megbízott Szinnyei József, majd 1894-től Fejérfapatak Lászlóra – a könyvtári ügyvitel hiányosságainak feltárása, majd ezek lehető rendbehozatalának kevésbé hálás feladata hárult. Tárgykorunkba ebből most csak annyi tartozik, amennyiben ezek a változások a könyvtári elhelyezést, ill. berendezést érintették.

Az akkor uralkodó könyvtári állapotok és a változtatás irányát jól érzékelteti az az évnegyedes jelentés, amelyet 1894. január 8-án a Nemzeti Múzeum igazgatósági ülésén felolvastak, minden valószínűség szerint Fejérpataky László, az újonnan kinevezett igazgató-őr.²⁹ "A könyvtári ügymenet áttekinthetősége, és kivált azon abnormalis állapot megszüntetése érdekében, hogy a könyvtárat, jelesen a Hírlapkönyvtárat, kézirat- és levéltárat látogató és használó közönség ne menjen könyvek és gyűjtemények között végig; a könyvtárban nagyobb mérvű átalakításokra, áthelyezésekre lesz szükség. Ezeknek fő célja az lesz, hogy a tisztviselők és alkalmazottak lehetőleg egy teremben dolgozhassanak; ebből a teremből a gyűjtemények legnagyobb része másutt helyezendő el; a helyszüke miatt másutt el nem helyezhető rész zár alatt, hozzá nem férhető módon őrzendő. Ugyanezen teremben fognak elhelyeztetni a könyvtár három osztályának összes katalógusai, mutatói, lajstromai és hivatalos aktái; ez által el lesz kerülhető az, hogy pl. a levéltárat használó egyén kénytelen legyen 5-6 könyvtári termen végigmenni, hol gyakran igen becses tárgyak őriztetnek. Ezen átalakításoknak egyik célja lesz az is, hogy a Hírlapkönyvtár állapotán, mely óriási mérvű gyarapodása miatt immár tarthatatlan, legalább néhány esztendőre segítsünk."³⁰

Nem kevesebbről volt itt szó, mint a régi teremkönyvtári rendszer egy kényszerűségéből továbbelő változatának megszüntetéséről. A nagy könyv olvasó terem 1866-os megnyitása óta a könyvet használó közönség útját nem keresztezte sem gyűjtemény, sem könyvtárosi munkahely, – de a többi gyűjteményt használók szabadon közlekedtek mindazon termekben és belső folyosókon, ahol a könyvek, kéziratok, oklevelek, hírlapok voltak felállítva, s ahol a könyvtárosok is dolgoztak. Hogy ez a szabad ki-bejárás az állománynak s a könyvtári nyugodt munkamenetnek nem kedvezett, az nem szorul bővebb bizonyításra. Az átrendezés fő célja most az volt, hogy elkülönítsék az állománytól mind a könyvtárosokat, mind az olvasókat, és egy közös könyvtárosi dolgozószobában létrehozzák az olvasók számára is hozzáférhető katalógustermet. Radikális változás volt ez, nagy lépés egy modern rendszerű, hivatali típusú könyvtár felé, megszüntetése a régi, patriarchális formáknak.

E nagy átalakítási munkára 1896-ban került sor, amely a könyvállomány 120 szakjának megbolygatásával és csaknem teljes átrendezésével járt együtt. Az ún. nagy termet (a várba való költözés előtt ez volt a könyvek nagyobbik, vasállványzatos raktára, az ún. "A" raktár), mely addig csaknem teljes egészében könyvek elhelyezésére szolgált, a könyvtárosok adminisztrációs munkatermivé alakították át, ide összpontosították a könyvtár katalógusait, s elkülönítettek benne egy részt a kézirat- és levéltár kutatói valamint a "kiválóbb tudósok" számára, felszerelve azt egy gondosan összeválogatott kézikönyvtárral is. A korábban itt elhelyezett könyveket más termekbe helyezték át, és az itt maradókat illetéktelenek számára hozzáférhetlenné tették. A Hírlapkönyvtár használók részére az eddigi irodahelyiséget rendezték be olvasóteremnek, elhelyezve itt a leggyakrabban használt hírlapokat is. (A várba való költözés előtt ez volt az olvasószolgálat referens helyisége.)³¹

A latin kéziratok terme 1888-ban

A könyvtárnak e célszerű átrendezése könnyebbé tette a használatot és ellenőrzést, s ugyanakkor helynyeréssel is járt együtt. Amennyire az épület adottságai engedték, sikerült közelebb jutni egy korszerű könyvtár követelményeihez: létrehoztak egy külön hírlapolvasót, s ha nem is külön-külön helyiségben, de egy nagy közös teremben, egymástól valamelyest elkülönítve létezett már kutatóövezet, katalógusterem és feldolgozó övezet.

Két év múlva újabb térnyerésre nyílt lehetőség: az épület földszintjén egy megürült igazgató-őri lakást a Könyvtár kapott meg. Az öt helyiség közül hármat a letétbe helyezett családi levéltárak részére használtak fel, egyet délutáni és esti dolgozó helyiségnek rendeztek be, egy pedig a duplumok kezelésére szolgált. Mindaddig nem szóltunk arról, hogy a múzeum földszintjét a múzeum alkalmazottainak lakásai foglalták el. Bármennyire is szorított a helyhiány az első és második emeleten, eddig mégsem került sor e lakások igénybevételére. Ez házon belül nyilván kényes kérdés volt, mivel a lakásokban – leszámítva portást, szolgaszemélyzetet – a múzeum vezető tisztviselői laktak. Jellemző, hogy a fenti lakás igénybevételét (és az átalakításával járó költségeket) a miniszter külön indoklással vette fel az állami költségvetésbe.³² E lakások közcélra való felhasználása továbbra is csak "kihalásos" alapon történt.

Fejérpataky László igazgatósága más tekintetben is hozott változásokat. A történeti segédtudományok e kiváló tudósa a könyvtári munka szakszerűségének hangsúlyozása mellett természetesen a munka tudományos színvonalának emelését is fontosnak tartotta. Ugyanakkor a nemzeti könyvtár forrásértékű anyagának kiteljesítésén is fáradozott: a kötelempéldányokról szóló, 1897. évi XLI. törvény-cikk létrejöttében jelentős szerepe volt. Tárgyunkra ez annyiban tartozik, hogy a törvény életbelépése után a könyvtárba érkező kötelempéldányok mennyisége ugrásszerűen megnőtt. Míg 1896-ban kötelempéldányként 5113 mű és 3793 kinyomtatvány, összesen tehát 8906 db érkezett be a könyvtárba, ez a szám 1898-ban a 34 ezret is meghaladta!³³ Mindennek egyenes következménye lett, hogy az az egyensúlyi helyzet, ami a 90-es években a könyvtári anyag és annak elhelyezése között pillanatnyilag létrejönni látszott, már a századfordulóra tökéletesen felborult, s a helyszűke szorítóbb lett, mint valaha. S ekkor még csak a jelen hazai irodalmáról szoltunk, holott Fejérpataky törekvéseiben az állomány múltbeli hiányainak pótlása is szerepelt: "Nem az akarat és a képesség hiányán, hanem az anyagi eszközök elégtelen voltán múlik, hogy a könyvtár a műltra és a tudományosság általános érdekeire nézve még mindig távol áll attól a teljességtől, mely az egyetlen magyar nemzeti könyvtártól méltán elvárható."³⁴

Fejérpataky László,
a Széchényi Könyvtár igazgatójára
1894-1916, majd a Magyar Nemzeti
Múzeum igazgatója

A Könyvtárral szemben támasztott igények és a rendelkezésre álló eszközök elégtelensége közötti ellentmondás azonban nemcsak a férőhely vonatkozásában állt fenn. Nem volt elegendő a gyarapításra fordítható összeg sem, és kevésnek bizonyult az állomány kezelésére szolgáló személyzet is. 1881-ben 5, 1885-ben 7, 1895-ben 11 tisztviselő (könyvtáros) próbált úrrá lenni a század végén már a félmilliót is meghaladó állományi egységen.³⁵ Mindehhez járult a használat fokozódása is: 1894/95-ben 18 315 olvasó és kölcsönző fordult meg a könyvtárban, és 60 067 állományi egységet használt.³⁶

Egy jól működő és megfelelő színvonalú általános tudományos könyvtár iránti igényt egy nem-könyvtáros szerző, Jankovich Béla fogalmazta meg 1895-ben.³⁷ Alapos könyvtári ismereteiről tanúskodó Magyar Nemzeti Könyvtár c. művével azért kell

itt foglalkoznunk, mivel abban konkrét javaslatokat tett a Könyvtár elhelyezésével kapcsolatban is.³⁸ Budapest könyvtárainak helyzetét elemezve, Jankovich Béla arra a következtetésre jutott, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtárát kell – nemzeti jellegének megtartása mellett – a külföldi irodalmat is gyűjtő, általános tudományos könyvtárrá kifejleszteni. Ebben az esetben viszont a Könyvtárnak kellene az épület teljes I. emeletét elfoglalnia, amelyben most a Régiségtárral kénytelen osztozni. Utóbbi kapná meg a teljes II. emeletet. A természeti gyűjtemények kitelepítendőek, míg a Képtár és a főrendiház kitelepülése már eldöntött kérdés volt. A főrendiház ülésterme (a múzeum II. emeleti, ún. díszterme) alkalmas olvasóterem lenne a Könyvtár számára. A további fejlődést pedig a belső udvarok beépítése biztosítaná, miként az a British Museumban történt. Ily módon "könyvtárunk a múzeum épületében maradván, bátran szembenézhetne még a távol jövőnek is, miután ott helyszüke soha nem fogja fenyegetni, s egyúttal a város kellő központjában, minden oldalról, s minden időben könnyen hozzáférhető lenne a nagyközönségnek..."³⁹

E terv egyes elemei valóban kézenfekvő igazságok, mint láttuk, a szervezetet illetőleg hasonló elképzeléseket fogalmazott meg az 1888-ban kiküldött országos bizottság is. A múzeumi gyűjtemények megfelelő elhelyezése, a tisztán történeti profilú Nemzeti Múzeum létrehozása, s ezzel az intézmény további működésének és fejlődésének biztosítása lett legfőbb törekvése Szalay Imrének is, aki 1894. december 26-tól állt a Nemzeti Múzeum élén.

*Megoldási kísérletek a nemzeti múzeumi gyűjtemények
kedvezőbb elhelyezésére
a századfordulón és a század első évtizedében*

Szalay Imre közel negyedszázados minisztériumi működés után került a Nemzeti Múzeum igazgatói székébe. Mint VKM minisztériumi tanácsos és 1884 óta a múzeumi ügyek referense, joggal remélhette, hogy sikerül kiharcolnia a múzeumi gyűjtemények méltó elhelyezését. Szalay elődeinél jobban hangsúlyozta a könyvtárügy és a múzeumügy szerves egységét, a múzeumoknál is előtérbe állítva az ismeretközlő, ismeretterjesztő szerepet, a rendszeres gyűjtőmunka és a szaktudományos tevékenység mellett.⁴⁰ Az intézményen belüli tevékenységében is elődjénél több figyelmet szentelt a Könyvtárnak, s a helykérdésben folytatott küzdelmeiben érvei között mindig két gyűjtemény szerepelt kiemelten: a Könyvtár és a Régiségtár.

Szalay már a 90-es években magáévá tette azt a gondolatot, hogy a helykérdést csak új építkezés útján lehet véglegesen megoldani. Jóllehet a minisztérium 1899-ben kilátásba helyezte a természeti táruk részére a Műegyetem Múzeum körüli régi épületeit (mihelyt az új műegyetemi épületek elkészülnek), sőt a Sándor utcai országház épületét is odaigérte (ugyancsak az új Parlament elkészülte utánra),⁴¹ e tervek nem valósultak meg. Nemcsak azért, mert az említett épületek nem voltak, vagy óriási átalakítások árán lettek volna alkalmasak múzeumi célra, hanem mert a Múzeum körüli épületekre az Egyetem bölcsészkarja is igényt tartott. Szóba került a millenniumi ki-

állítás alkalmából emelt Vajdahunyad várának épülete, amelybe a Nemzeti Múzeum egy gyűjteményét, a fegyvertárat kívánták elhelyezni. Szalay azonban nem értett egyet a Régiségtár megcsonkításával, s nem tartotta biztonságosnak a városligeti tó környékét. Így lett az épület a Mezőgazdasági Múzeum otthona.

Foglalkoztak a Nemzeti Múzeum épületén belül való helynyerés, ill. építkezés gondolatával is. A már Jankovich Béla által javasolt megoldást – az udvarok könyvtári célú beépítését – el kellett vetni, mert az egyenlő lett volna az udvarra néző földszinti helyiségek levegőtől és világosságtól való elzárásával, s aggályok merültek fel a tervezett építmények tetőtér-világításával kapcsolatban is. Két másik javaslat a múzeum épületének toldás útján való bővítését ajánlotta. Az első változat az épületnek szárnyakkal

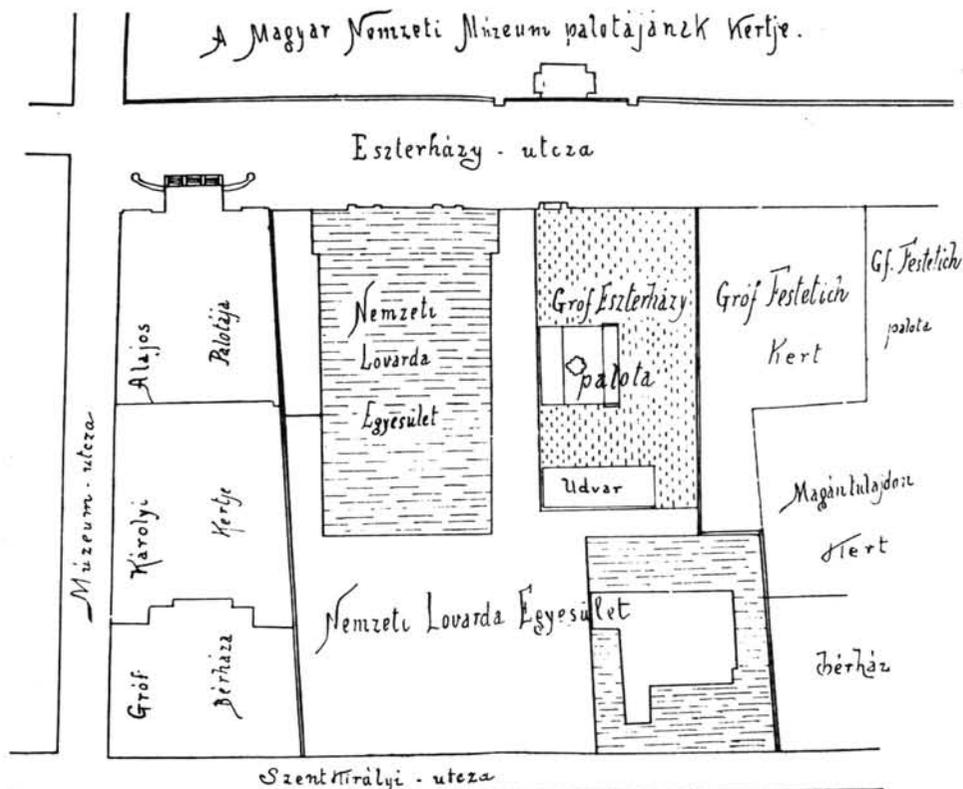
való kitoldásával, emeletenként 3-3 tágas termet eredményezett volna, köztük a Könyvtárnak egy nagy olvasótermet. A második változat már kizárólag a Könyvtár bővítése érdekében egy külön épületet emelt volna a Múzeum-kertben, olvasóterem és könyvtári feldolgozó helyiségek céljára. Az olvasóterem külön bejáratot kapott volna az Eszterházy utcáról (ma: Pollack Mihály tér), a múzeum épületével pedig egy emeleti áthidalás biztosította volna a kapcsolatot. Egyik változat sem jelentett volna olyan térnyerést, amely valamennyi múzeumi gyűjtemény szükségleteit kielégítette volna, ugyanakkor megbontotta volna az épület harmonikus egységét. Nem csoda, hogy mind a közvélemény, mind a szakértők a terv ellen fordultak. Elvetette a javaslatot a főváros középítő bizottsága 1907. december 7-i ülésén, és testületileg tiltakozott a Mérnök- és Építész-Egylet: "Nem tartjuk esztétikai szempontból lehetségesnek, hogy ... ma már valóban műemléket alkotó, egységes épülete szárnyakkal, vagy kisebbszerű toldalékokkal nagyszerű hatásában befolyásoltassék. Nem hisszük, hogy találkozzék magyar építőművész, aki ily föladatra vállalkoznék..."⁴²

Mindezen tervek elvetése ill. kivihetetlensége azt bizonyították, amit Szalay már régóta hangoztatott: "...ideiglenes és azért mégis sok pénzbe kerülő pótlásokkal az ügyet ma már megoldani nem lehet."⁴³ Ő gyökeres és végleges megoldást akart: egy második nemzeti múzeumi palota építését a természeti táruk részére, s ezzel elérni azt, hogy a Nemzeti Múzeum épületében csak a magyar művelődéstörténeti osztályok maradjanak. A Könyvtáron s az Érem- és Régiségtáron kívül ide tartozónak érezte a ket-
tő között összekötő kapcsot képező Magyar Történelmi Képcsarnokot is.⁴⁴

Szalay Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója 1894–1916

Szalay nagy energiával munkálkodott célja elérésén. Évi jelentései állandóan felhívták a figyelmet az egyre elviselhetlenebb helyszükére, amely "a Magyar Nemzeti Múzeumnak immár chronikus bajává fejlődik."⁴⁵ Szemrehányást tett a kormánynak, hogy bár az általános pénzügyi helyzet bizonyos sorrendiség betartását követeli meg, "mégis kétségtelen, hogy amidőn az utolsó két évtized alatt az újabban létesült múzeumoknak egy egész sorozata terjedelmes palotákban nyert elhelyezést: az innen-onnan 100 éves Nemzeti Múzeum hazánk legrégebbi közművelődési intézete is évszázados fennállása alatt bekövetkezett nagy gazdagodása folytán s a múzeum tevékenységének tudományos alapokra fektetése következtében bőven rászolgált arra,

A Nemzeti Lovarda telke

hogy a tudomány és a látogató közönség követelményeinek megfelelő helybővítésre tegyen szert."⁴⁶ Szalay reménykedett abban, hogy a százéves évforduló ráirányítja a közvélemény figyelmét az intézményre, s legalábbis ígéretet kapnak a kormánytól az elhelyezési gondok megoldására. Csalódnia kellett: bár az építkezést már a napisajtó is elkerülhetetlennek ítélte, a kormány nem tett ez irányban semmit. Szalay nem titkolta elégedetlenségét: "Lehetetlennek tartjuk, hogy a magas kormány ezen kérdés

elől elzárkózzék, s legrégebb közművelődési intézetünknek továbbfejlődését megakassza, amidőn az azóta létesült újabb intézeteket s a vidéki múzeumokat oly bőkezűen látja el szebbnél szebb palotákkal.⁴⁷

Új épület emelésére már 1902-ben kedvező telekszerzési lehetőség kínálkozott: a Nemzeti Múzeum mögötti területen a Nemzeti Lovarda telkének és az azon álló Eszterházy-palotának megvétele.⁴⁸ A dráguló telekárak mellett ez a viszonylag jutányosan megszerezhető telek elég nagy lett volna egy szerényebb kivitelű második múzeum-palota építésére a természetrajzi osztályok részére. Felhasználható lett volna az Eszterházy-palota is.⁴⁹ Szalay Imre mindent elkövetett annak érdekében, hogy ezt a Múzeum tőszomszédságában lévő, igen értékes telket megszerezze a Múzeum részére. 1906-ban terjedelmes emlékiratban hívta fel újra a közvélemény és a kormány figyelmét a kétségtelen tényre: "A nemzeti múlt történeti és irodalmi emlékeinek őrzésére hivatott Magyar Nemzeti Múzeum, gyűjteményei elhelyezésének tekintetében úgyszólván provinciális színvonalon áll, minélfogva állami és művelődési fejlődésünkkel sértő diszharmóniát tüntet fel."⁵⁰

Meggyőző érveléssel mutatott rá, hogy a jelen állapotban a gyűjtemények fejlődésre képtelenül szoronganak egymás mellett, s nem fejthetik ki a magyar kulturális életben azt a hatásukat, amelyre hivatottak lennének. "Siessünk – írja Szalay –, nehogy a hazai tudományosságot helyrehozhatatlan kár érje, s a ma mulasztását holnap még aránytalanul nagyobb áldozatok árán kelljen megváltanunk."⁵¹

Ekkor mindössze annyit sikerült elérni, hogy az állami költségvetésbe a Magyar Nemzeti Múzeum épületének bővítésére beállítottak 2 millió koronát, amely 1908-tól négyévi részletben lett volna felhasználható. A Lovarda-telek megvételét azonban a minisztérium nem hagyta jóvá, s a városi körök azon nézete, hogy "a Nemzeti Múzeum új épületének a városrendezéssel kapcsolatban kell történnie..."⁵², a probléma megoldását a messzi jövőbe utalta. Szalay Imre keserűen írta: "A lovardatelektervének elejtésével legszebb reményeink foszlottak szét, állhatatos kitartással kell tehát újra kezdenünk a munkát, s reményünket csakis abba a körülménybe vethetjük, hogy idővel pénzügyi helyzetünk talán mégis megengedi, hogy módot találhassunk az alkalmas megoldásra..."⁵³

1909-ben egy olyan terv merült fel, hogy a Múzeum épületéből a könyvtárat telepítsék ki, s emeljenek számára egy új épületet a Parlament és a Margit híd közötti Duna-parti szakaszon. Ez a telek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezésére állt, s az építkezési költségeket – vagy azok egy részét – a már említett 2 millió korona fedezete volna. Szalay Imre azonban nem tartotta szerencsésnek a felkínált helyet, mivel szerinte "tudományos gyűjteméneknek s ezek közül elsősorban a könyvtáraknak lehetőleg központi fekvésűeknek s egyéb tudományos intézeteknek – mint amilyen pl. az Egyetem – közelében kell lenniök."⁵⁴ Elismerte ugyan, hogy a kényserítő körülmények hatására néha meg kell elégedni kisebb összegekkel megvalósítható, részleges intézkedésekkel, de kétségét is kifejezte, hogy a kiegészítő intézkedések nem kerülnek-e később jóval többbe, mint amennyibe egy végleges megoldás került volna, "s arányban állnak-e azzal az erkölcsi veszteséggel, mellyel a könyvtárnak a köz-

ponttól való kihelyezése jár.”⁵⁵ A kérdés megvizsgálására kiküldtek egy bizottságot, s ezzel a dolog abba is maradt. A későbbiekben már nem vetődött fel ilyen konkrét formában egy újabb építkezés lehetősége.

A következő évek jelentései egyre drámaibban festik le a Nemzeti Múzeum helyzetét. "A helykérdés a Magyar Nemzeti Múzeum részére létkérdéssé lett – írja Szalay Imre 1910-ben –, a helyzet ma az, hogy az épület túlzásfoltosságával való küzdelem bénítólag hat minden munkára... Áll ez első sorban a könyvtárra, de a régiségtárra is..."⁵⁶ Megjósolja a "mérhetetlen erkölcsi kárral járó stagnáció"-t is, amelyért a felelősség nem a Múzeumot terheli. 1911-ben felcsillant újra a remény egy megfelelő és a múzeumhoz közel eső telek megszerzésére, de – mint már annyiszor – ez az elképzelés sem realizálódott. "Az oly gyakran fölpanaszolt túlzásfoltosság káros hatása mindinkább érezhető – olvassuk az 1911. évi jelentésben. – Az anyag folytonos növekedésével szemben annak a nagyközönség s illetve a tudományos világ által való hozzáférhetősége mindinkább megnehezedik, s mindinkább szűkebb térre szorul, úgy hogy a Magyar Nemzeti Múzeum anyagát raktárszerűen kezelve őrzi meg egy jobb jövő számára. A legmostohább helyzetben van a múzeumnak legjobban látogatott két tára, ú.m. a könyvtár és a régiségtár."⁵⁷ 1912-ben is arról szól a jelentés, hogy a múzeumi építkezés céljára az állami költségvetésbe beállított összeg még mindig felhasználatlanul hever, mert sokféle gátló körülmény közrejátszása folytán alkalmas telket még nem sikerült szerezni. "A túlzásfoltossággal való küzdelemben elveszített munkaerő és idő, a kénytelenségből elmulasztott gyűjtések és beszerzések később, még oly nagy pénzaldozatokkal sem lesznek pótolhatók! A Magyar Nemzeti Múzeum, mely nem titkolta sebeit, és kérő szavát folyton hangoztatta, éppen ezért a mondott körülményekből folyó veszteségeért való felelősséget – nem vállalhatja" – hangzanak Szalay Imre figyelmeztető szavai.⁵⁸

Közben egyes helyiségek mégiscsak felszabadultak a Múzeum részére: 1902-ben elköltözött a főrendiház, és 1906-ban a Képtár. Előbbi a gyűjtemények számára nem jelentett térnyerést: a dísztermet végre eredeti rendeltetése szerint előadások, felolvasások tartására használhatták. A Képtár helyiségein az Állattár és az Ásvány- és Őslénytár osztozott.⁵⁹ Felmerült ugyan annak a lehetősége, hogy a főrendiház kiürült terme a Könyvtárnak szolgáljon olvasótermül, ezt azonban a könyvektől való nagy távolsága és a szintkülönbség miatt nem tartották keresztülvihetőnek. (A könyvek az első emeleten voltak elhelyezve, ahonnan a második emeleti díszterem meglehetősen nehezen volt megközelíthető.)

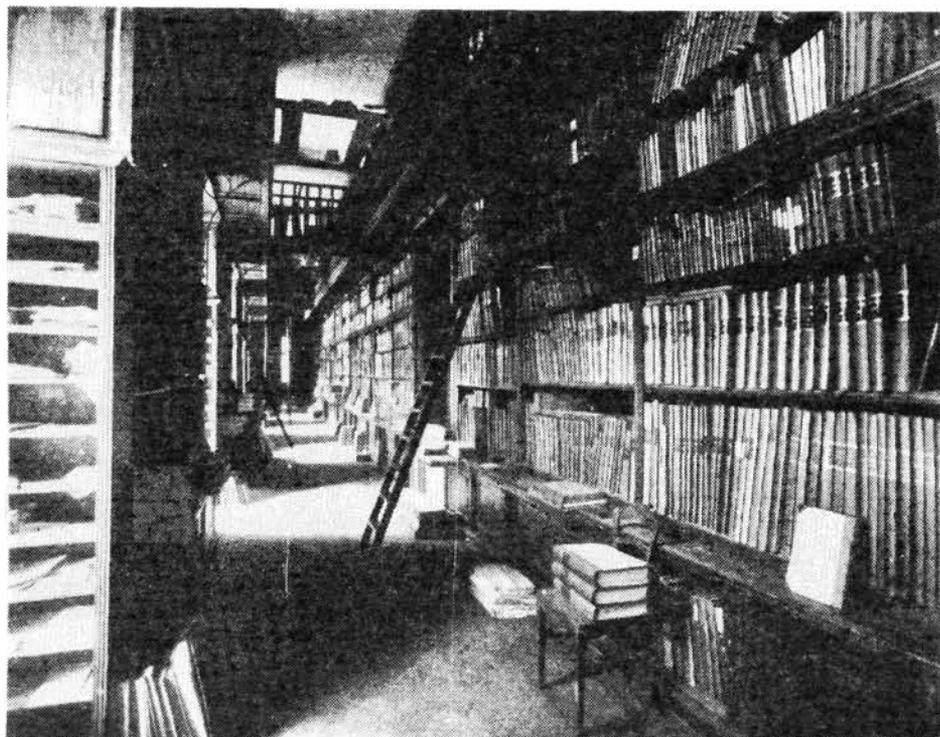
A könyvtár elhelyezési és berendezési gondjai a század elején

Az állomány egyre nagyobb mértékű gyarapodása és az olvasói igények növekedése a század első évtizedében egyre fokozódó feszültségek forrása lett. A helyszűke, a túlzásfoltosság hihetetlenül megnehezítették a kiszolgálást és a használatot. További térnyerésre az épületen belül már nem nyílt mód, mindössze a földszinten sikerült 1901-ben két kisebb szobát és egy előszobát a kötelempéldányok kezelésére berendez-

ni.⁶⁰ A továbbiakban a meglévő teret igyekeztek minél jobban kihasználni: 1901-ben egy újabb folyosói rész beállványozásával a Hírlapkönyvtár, 1902-ben az elsőemeleti nagyteremben karzat építésével a könyvek elhelyezésének gondjain sikerült némileg enyhíteni. (A karzat 250 pfm. könyv elhelyezését biztosította.) 1907-ben a levéltári és kéziratári termek szekrényeire 25 910 korona költséggel karzatos emeletet építettek, amely szintén jelentékeny térféréssel járt. A szépen sikerült berendezéssel a termek esztétikailag is tetszetős, harmonikus összképet nyertek. A Hírlapkönyvtárban ijesztő módon jelentkező helyszűkén azonban 1919-ben csak úgy tudtak ideiglenesen segíteni, hogy a kevésbé használt, idegen nyelvű és a vidéki hírlapokat, valamint a központi napilapok másodpéldányait a Múzeum pincéjében helyezték el, raktárszerűen. A következő évben már a hírlaptári folyosó ablakainak felső fülkéibe kényszerültek polcokat elhelyezni – a világosság rovására –, hogy így 6-700 újabb kötet számára jusson hely. 1912-ben azonban már nem lehetett elhárítani az állomány kitelepítésének megkezdését. A Szentkirályi u. 7. sz. alatti házban béreltek ki földszinti és alagsori helyiségeket, s ide kerültek át a Hírlapkönyvtár és a Könyvtár másodpéldányai, valamint a külföldi és a ritkábban használt hazai hírlapok.

A könyvtár belső terme 1902-ben

A hírlap-könyvtár 1902-ben

1902-ben a Könyvtár a múzeumi épület első emeletén 18 termet és helyiséget, a földszinten 8 szobát birtokolt. Ebből a könyvek 10 termet és helyiséget, a kéziratok 2 termet, a hírlapok 3 helyiséget, az oklevelek és családi levéltárak 6 termet, ill. szobát foglaltak el, a kötelességteljesítések kezelésére 2 szoba szolgált. Ehhez járult a nagy olvasóterem, és külön helyiség a hírlapolvasóknak és kutatóknak.⁶¹ Ez a helyzet egészen korszakunk végéig nem változott, csak egy kétszobás földszinti lakás szabadult fel Szinnyi Józsefnek 1913. augusztusában bekövetkezett halálával. Itt kisebb gyűjtemények nyertek elhelyezést (gyászjelentés- és metszetgyűjtemény).

Az állomány elhelyezésének problémáival egyenértékű volt az olvasók kiszolgálásának gondja.⁶² A század első évtizedében hihetetlenül megnőtt az olvasói igénybevétel, s bár 1904-ben meghosszabodott a nyitva tartási idő (az addigi 9-14 óra helyett 9-től 16 óráig), s valamivel nőtt az olvasói férőhelyek száma is (mintegy száz olvasót tudtak egyidejűleg leültetni), mindez nem bizonyult elegendőnek. "A hosszabbított nyitás által előidézett, fokozott mérvű használat azonban – hangzik a Könyvtár 1904. évi jelentése – egyre érezhetőbbé teszi a könyvtári helyiségeknek teljesen alkalmatlan és szűk voltát, ami meggyőző módon igazolja azt, hogy a Széchenyi orsz. könyvtár régóta kinőtt abból a keretből, melyet helyiségei tekintetében hatvan évvel ezelőtt reá szabtak. Átlagos számítással, különösen a téli hónapokban naponként ötven-hatvan

olvasó kénytelen órákig várni, míg az olvasóteremben és dolgozóhelyiségekben egy-egy hely megürül; a helyiségek szűk és túltömött volta, valamint a nagy forgalom csaknem lehetetlenné teszi a különben is csekély számú hivatalos személyzet felügyeletét. Ezek oly bajok, melyeknek gyökeres orvoslása elől, a magyar tudomány és közművelődés érdekeinek megcsorbulása nélkül kitérni immár nem lehet.”⁶³

A Széchenyi Könyvtárban 1905-ben (annak ellenére, hogy a Könyvtár revízió miatt két hónapig zárva volt) 44 714 látogató 206 400 állományi egységet használt. Ez azt jelenti, hogy tíz év alatt az olvasók száma több mint kétszeresére, a használt egységek száma több mint háromszorosára nőtt! A forgalomnak egy jelentős része természetesen már ekkor is a különgyűjteményekben bonyolódott le (Hírlapkönyvtár, Kézirattár, Levéltár).⁶⁴ Az 1906-os jelentés drámaian festi le a helyzetet: "Évről-évre hangosabban szólal meg a panasz a Széchenyi orsz. könyvtár helyiségeinek célszerűtlen, elégtelen és közkönyvtári szempontból alkalmatlan volta miatt. Kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a látogató közönség kifogásai könyvtárunk helyiségei ellen tel-

A nyomdai kötelepéldányok irodája 1902-ben

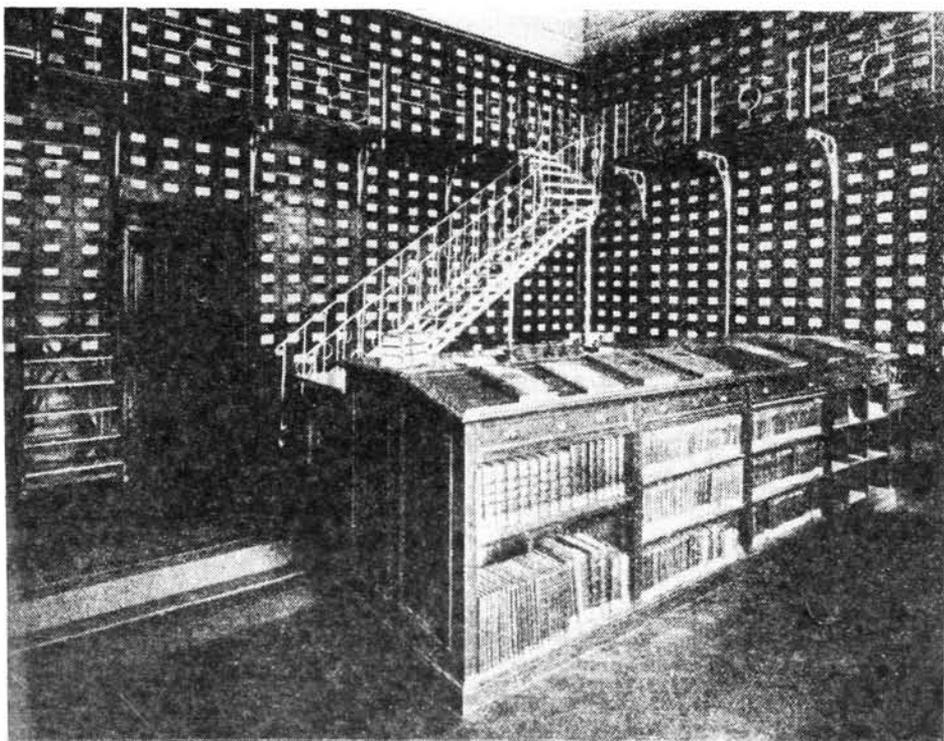
jesen jogosak. A könyvvállványokkal beépített, szűk és dísztelen bejáró folyosón szorongó látogatók, kiknek tömege gyakran órák hosszat várja az olvasóteremben egy-egy hely megüresedését, a ruhatár előtt a téli hónapokban naponként megújuló tolongás és küzdelem, a levegőtlen olvasóterem, melyben ember ember mellett szorong, s melynek rossz helyi viszonyai a könyvtáriakra nézve az ellenőrzést, az olvasó közönségre nézve pedig a nyugodt, zavartalan dolgozást lehetetlenné teszik, tudományos kutatások számára berendezett dolgozó szobák teljes hiánya méltán kihívják a kritikát a Széchenyi orsz. könyvtár ellen, s mindezen hiányosságok hangosan hirdetik, hogy hazai tudományosságunk és közművelődésünk egyik első tényezőjének, a Széchenyi orsz. könyvtárnak a XX. század elején milyennek nem volna szabad lenni.⁶⁵

Ezekkel a problémákkal azonban a Széchenyi Könyvtár nem állt egyedül. A század első évtizedében több fővárosi könyvtár került hasonló helyzetbe, a raktári befuladás veszélye még az újabban építettek is fenyegette. Az 1876-ban új épületbe költözött Egyetemi Könyvtár 1909-ben arról adott hírt, hogy a könyvvállványok elé majdnem minden teremben pótállványokat kellett állítani, miáltal a termek egészen sötétek lettek.⁶⁶ Az 1882-ben új épületet nyert Műegyetemi Könyvtár raktárai már 1904-ben nem tudták befogadni az új gyarapodást, s azok ládáiban, pincében hevertek.⁶⁷ Szabó Ervin 1910-től kétségbeesett jelentéseket írt a városi könyvtárban uralkodó lehetetlen állapotokról, amelyeknek egyetlen oka a zsúfoltság, a helyszűke volt.⁶⁸

Ilyen körülmények között a helyzet gyökeres megváltozását a Széchenyi Könyvtár alig remélhette. Hiába álmodozott a könyvtárvezetés "egy külön, a modern könyvtári technika vívmányai és könyvtári tapasztalatok, valamint a szükségletek igényei szerint berendezett új épület emelésé"-ről,⁶⁹ ennek megvalósítására csak felcsillanó remények voltak. Így például 1909-ben, amikor már ki volt jelölve az új, önálló könyvtáráépület helye a már említett Duna-parti szakaszon, a Személynök, Balaton, Klotid utcák és a Rudolf rakpart által határolt területen. (Ma: Balassi Bálint, Pálffy György, Stollár Béla utcák és Széchenyi rakpart.) A miniszter az új könyvtár építési programjának elkészítésére utasítást is adott, s az ezzel kapcsolatos előmunkálatok meg is kezdődtek.

A magyar könyvtári szakembereknek ekkor már világos képük volt arról, milyennek is kell lennie egy modern könyvtári épületnek és berendezésnek, sőt voltak már hazai könyvtárépítési tapasztalatok is. A Magyar Könyvszemle a külföldi szakirodalom alapján már a 90-es évek elején erőteljesen propagálta a könyvek elhelyezésére az ún. magazin-, vagy raktárrendszert, azaz osztott födémű, kis belmagasságú raktárlemezeket, a termek falánál végigfutó magas állványok, s ezek továbbfejlesztett változata, a karzatos (galériás) megoldások helyett.⁷⁰ Mint láttuk, a Széchenyi Könyvtárat az épület adottságai a 20. század elején még mindig a karzatok és galériák építésére kényszerítették, jöllehet a magazin-rendszer ekkor már Nyugat-Európában fél évszázados múltra tekintett vissza. Lényegében a hagyományos elveket valósította meg az 1902-ben elkészült Országház Könyvtára is a falak mentén futó, nyílt fapozozattal, középen pedig ezek elhúzható ajtókkal ellátott, szekrényes változatával.

A századfordulón és a század elején számos külföldi tanulmányúti beszámoló ismertette részletesen a Nyugat-Európában ez idő tájt emelt új könyvtáráépületeket és azok berendezéseit. Erdélyi Pál, a Széchényi Könyvtár munkatársa az angliai könyvtárakat tanulmányozta, Gyalui Farkas, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettese a miniszter megbízásából tett hosszabb nyugat-európai tanulmányutat, s ezalatt hét ország 29 könyvtárát látogatta meg.⁷¹ Nem véletlen, hogy éppen kettőjük irányításával épült fel 1906-8-ban a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, amely Magyarország első korszerű könyvtári épülete volt. Az épület funkcionális belső elrendezésével, vasbetonvázis raktáremeleteivel (bennük az Erdélyi Pál-féle szabadalom alapján gyártott fémállványokkal), folytonjáró könyvfelvonóival ekkor valóban az európai élvonalba tartozott.⁷² A Széchényi Könyvtár képviselőit hivatalból kiküldték az épület megtekintésére: Sebestyén Gyula lelkesülten, Bártfai Szabó László igen elismerően számolt be a kolozsvári épületről.⁷³ Ebben az időben a Könyvtár számos munkatársa járt külföldön: többek között maga Fejérpataky László is, aki előbb a strassburgi könyvtárat, 1908-ban pedig a berlini könyvtár építkezését látogatta meg.⁷⁴ A Múzeum igazgatója, Szalay Imre is behatóan foglalkozott könyvtárépítési és berendezési kérdésekkel, 1909-ben könyvet is jelentetett meg a témáról.⁷⁵ Művében még a két in-

A Levéltári osztály 1907-ben elkészült berendezése

tézménytípus: a könyvtár és a múzeum egységes épületben való elhelyezését ajánlotta, holott a tájékozottabb könyvtárosok ezt már meghaladottnak tekintették. Erdélyi Pál 1904-ben egy előadáson többek között ezt mondta: "Milyen hát a modern könyvtári épület? Első, hogy csak könyvtár legyen benne. Ne kössék össze más, múzeumi, vagy művészeti gyűjteménnyel."⁷⁶ Szabó Ervin pedig 1910-ben építészek előtt tartott előadásában már kritikusan szolt a német építészeti századvégi könyvtárépítési elveiről, s az angol-amerikai public library térkiképzését és berendezését mutatta be példaként.⁷⁷

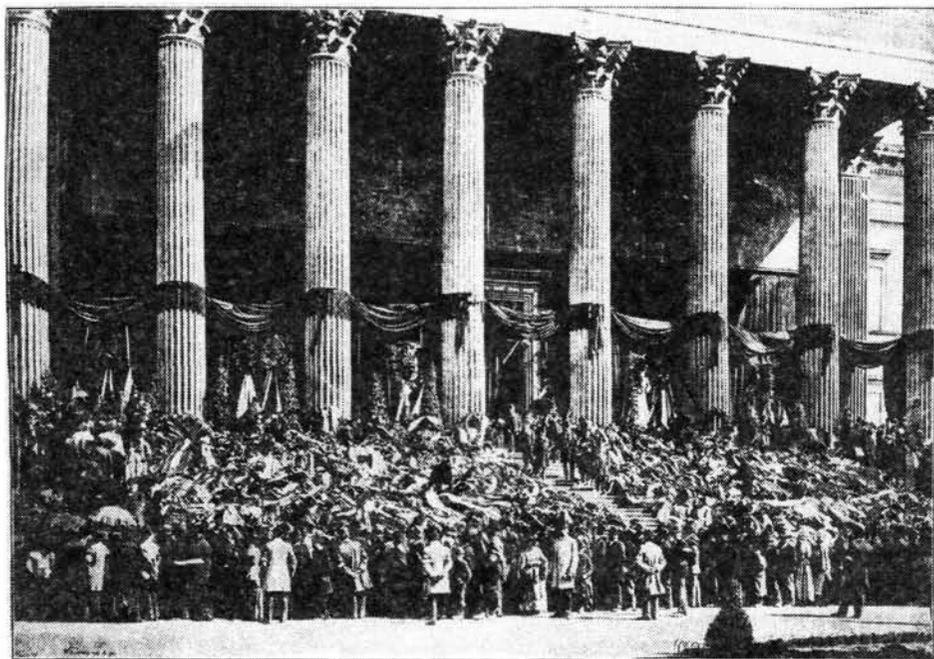
Elméleti felkészültségben, közvetlen tapasztalatokban tehát nem volt hiány. A kulturális kormányzat azonban a felsőoktatásnak, ezen belül is a mérnökképzésnek adott előnyt, s így 1908-ban a Múgyetemi Könyvtár építése indulhatott meg. A következő évben a könyvtár már el is foglalta új otthonát. Ezután már az első világháború kitöréséig nem került sor Magyarországon nagyobb szabású könyvtári építkezésre, s a Széchényi Könyvtár önálló épületének terve hosszú időre lekerült a napirendről.⁷⁸ Az 1911-es könyvtári jelentés rezignáltan foglalta össze a helyzetet: "A könyvtár helyiségeinek túlszűfoltságán és modern könyvtári célokra teljesen alkalmatlan voltán az elmúlt esztendő sem segített, sőt reményt sem nyújtott arra, hogy e bajokra a legközelebbi jövő orvoslást fog hozni. A helyiségek túltömöttsége elérte a legnagyobb fokot, s ezzel párhuzamosan haladt a könyvtár látogatottsága is. Sem a kutatóknak a tudományos bűvarlatokhoz, sem a tisztviselőknek a hivatalos munkához szükséges nyugalmat biztosítani a könyvtár célszerűtlen helyiségei miatt nem tudjuk, sem pedig nem tudunk kellőképp örködni a könyvtári rend és biztonság fölött. Ezt a sajnos állapotot a könyvtár jelentései évről-évre nyíltan föltárták, de sajnos minden eredmény nélkül."⁷⁹ Ugyanebben az évben a könyvtár 160 797 db évi szaporulatról és 39 592 látogatóról adott hírt, akik 170 193 db állományi egységet használtak. A nyomtatványi osztályon 1911-ben lefolytatott revízió 273 149 kötetet és kb. 210 000 kisnyomtatványt mutatott ki, s ehhez járult a Hírlaptár 32 255 évfolyama, a Kézirattár mintegy 43 200 egysége és a Levéltár 1 milliót is meghaladó darabszáma.⁸⁰ A könyvtár dolgozóinak létszáma az utolsó békeévben 40 fő volt.

Világháborús évek

A világháború kitörése még az eddig fennmaradt reményeket is szertefoszlatta. Megmaradásról volt már szó, nem fejlesztésről. A könyvtár forgalma felére csökkent, de kevesebb volt a háborús évek gyarapodása is. Lecsökkent a személyzet létszáma, lelassult a belső könyvtári munka üteme. 1916. március 4-én Szalay Imre nyugalomba vonult, utóda Fejérpataky László lett, aki mint múzeumi igazgató, továbbra is ellátta a könyvtár vezetését.

A Nemzeti Múzeum épülete már a háború előtt megérett egy teljes felújításra, és szükséges lett volna egy új, modern fűtőberendezés felszerelése. (Részleges tatarozás 1909-ben volt.) Erre azonban sem akkor, sem a háború alatt nem volt lehetőség. 1917-ben a hadianyagok fogytával a Múzeum épületének réztetőzetét és a villámhárítók rézvezetékét is be kellett szolgáltatni. A tetőt vaspléh lemezekkel, a villámhárító vezetékét sodronyhuzalokkal pótolták.⁸¹ Munkaerő és pénz hiányában a legszükségesebb karbantartó munkákat sem lehetett elvégezteni. A fűtőanyag hiánya miatt az épületet csak gyengén fűthették, időnként be is kellett zárni a kiállítótermetet és a Könyvtár olvasótermét.

A helyszűke tekintetében a helyzet csak tovább romlott. Szinnyei József volt lakását – ahol közben gyűjteményeket helyeztek el – 1914-ben ki kellett üríteni a polgárőrök részére. Később ez lett a háborús események elől menekített muzeális tárgyak raktára. Az 1913-ban elhunyt Hampel Józsefnek, az Érem- és Régiségtár vezetőjének lakása a Régiségtár helyszínikén enyhített valamit. Az ezzel kapcsolatos átrendezés alkalmával sikerült – egy ideiglenesen felhúzott fal lebontásával – Pollack eredeti elképzelése szerint a fő forgalmat újra a fölépcsőházba visszavezetni. (A múzeumlátogató közönség eddig ugyanazt a hátsó lépcsőházat használta, amely ezután már csak a Könyvtár megközelítésére szolgált.) A Múzeum épületéből a Szentkirályi utcába kitelepített hírlapok helyiségeit a forradalom idején lefoglalták és kiürítették, az állományt a Festetics-palota istállójában kellett elhelyezni. Az istálló nedvessége jelentékeny mértékben veszélyeztette az állomány épségét.

Kossuth Lajos temetése 1894. április 1-jén a Nemzeti Múzeum előcsarnokából

Összegzés

A dualizmus korának végét, a polgári forradalom előestéjét a Magyar Nemzeti Múzeum – s vele együtt a Széchényi Könyvtár – még a reformkor áldozatkészségéből emelt, klasszicista épületben érte meg, amely azonban már régen nem biztosította a benne elhelyezett intézmények zavartalan működését, még kevésbé fejlődését. A kor, amely az épületet emelte, még nem ismerhette azokat az igényeket, amelyeket a 20. század elején egy korszerű múzeumnak és egy korszerű könyvtárnak ki kellett volna elégítenie. Korszakunk végén működésre és fejlődésre képtelen, egymáshoz nem illő gyűjtemények szorongtak egy számukra alkalmatlan épületben. Ez az épület azonban ekkor már többet jelentett, mint pusztá falakat: őrző helye volt a nemzeti múlt emlékeinek, s ezáltal a nemzet tudatában szimbolikus jelentőségűvé vált. A kiegyezés korában szabadabban megnyilvánuló nemzeti érzés Pollack Mihály nagyszerű alkotását nemegyszer avatta a nemzet életében lezajló ünnepélyes aktusok színhelyévé. 1894-ben a Nemzeti Múzeum előcsarnokában ravatalozták fel Kossuth Lajost, a Múzeumkertben idézték fel a márciusi ifjak szellemét, s innen indult 1918-ban utolsó útjára Ady Endre.

A dualizmus kori kulturális kormányzatnak kétségkívül egyik nagy mulasztása volt, hogy éppen a nemzeti kultúra e két alapvető gyűjteményének – a magyar történelem tárgyi és írott emlékeinek – nem biztosította a fejlődéshez szükséges kereteket. A reformkorban megszerzett elsőség és előny a Széchényi Könyvtár szempontjából most mérhetetlen hátránnyá változott: a múzeumi épület szorító falai közül nem tudott a könyvtár még idejében kiszabadulni és korszerűen szervezett, modern könyvtárrá válni.

JEGYZETEK

1. Minderről részletesebben Farkas László: *A Nemzeti Múzeum "államosítása" Eötvös József miniszter-sége idején.* = Magyar Könyvszemle. 1971. 296-309. l. — Itt említjük meg Borsa Gedeonnak az egész korszakra vonatkozó rövid összefoglalását: *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésének története.* = Könyvtáros. 1960. 7. sz. 484-486. l.
2. Uo. 298. l.
3. 1869. márc. 4. VKM B/973 OSZK Irattár 1869/10.
4. Lechner Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete 1836-1926.* Bp. Kiad. a MNM Barátainak Egyesülete. 1927. — A festett üveglakokat Lechner Jenő az 1920-as években végzett felújítási munkák során — mint az épületbelső neoklasszikus jellegéhez nem illőt — eltávolította.
5. *A Magyar Nemzeti Múzeum. (1802-1895.)* Bp. Egyet. Ny. 1896 II. l.
6. Korek József: *A Magyar Nemzeti Múzeum története.* = *A Magyar Nemzeti Múzeum. Megjelent a múzeum alapításának 175. évfordulójára.* Szerk. Fülöp Ferenc. Bp. Corvina, 1977.
7. Fraknoi Vilmos: *Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1878/9-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1879. 261-263. l. — A jelentés átmenő évről, 1878. júniustól 1879. júniusáig terjedő időszakról szól.
8. Radvánszky Béla: *A Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése.* = Magyar Könyvszemle. 1881. 43, 46. l.
9. Uo. 35. l.
10. Majláth Béla: *Jelentés a Nemzeti Múzeum Könyvtárának állapotáról 1882/3-ban.* = Magyar Könyvszemle. 1883. 341. l.
11. Majláth Béla: *Jelentés a N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1883/4-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1884. 146. l.
12. Majláth Béla: *Jelentés a N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1884/5-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1885. 172. l.
13. Majláth Béla: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtáráról 1888/89-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1889. 240. l.
14. Majláth Béla: *Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1886/87-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1887. 202-203. l.
15. Az idézett 1883/84-es jelentés, 145. l.
16. Az id. 1884/85-ös jelentés, 172. l.
17. Majláth Béla: *Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1885/86-ban.* = Magyar Könyvszemle. 1886. 195. l.
18. Mint ismeretes, a Széchényi Könyvtárban 1892-ben számos értékes mű — kódexek, ősnymtatványok ritkaságok — hiányát fedezték fel, de ezek eltűnésében Csontos János vétlen volt. Vö. Pálvölgyi Endre: *A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere* = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei II* 1964, 163-192. l.
19. Kereszty István: *A Magyar Nemz. Múzeum Könyvtárának Hírlaposztálya.* = Magyar Könyvszemle. 1894, 235-249. l., továbbá az id. 1882/83-as jelentés.
20. Majláth Béla: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtáráról 1888/89-ben* = Magyar Könyvszemle 1889. 242. l.
21. Majláth Béla: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtáráról 1890/91-ben* = Magyar Könyvszemle. 1891. 274. l.
22. *Nymtatványok osztálya, Kézirattár, Levéltár, Hírlapkönyvtár.* (Hírlaptárnak következetesen csak 1909-től nevezték.) E szervezetet módosította 1893-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedése éppen a Csontos-ügy kapcsán úgy, hogy egy szervezeti egység keretében vonta össze a Kézirattárat, a Levéltárat és az Ősnymtatványtárat. Vö. Farkas László: *Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig 1867-1918.* = *Az OSZK Évkönyve 1970/71.* Bp. 1973. 276. l.
23. *Az id. 1890/91-es jelentés, 275. l.*
24. *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár az 1891/92. munkaévben.* (Kivonat Majláth Béla könyvtárőr 1892-i jelentéséből) = Magyar Könyvszemle. 1892/93 323. l.
25. Lechner Jenő i. m. A részletesen kidolgozott tervből csak az Arany János-szobor felállítása valósult meg. E bizottság működésének volt eredménye a Múzeum első részletes szervezeti és szolgálati szabályzatának kidolgozása is, vö. Farkas László i. m.

26. Szalay Imre: *A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése*. Bp. 1907.
27. A Növénytár a Széchenyi u. 1. sz. alatti házban kapott két lakást, a Néprajzi tár átmenetileg a budai várkerti bazár helyiségébe, majd a Csillag (ma Gönczy Pál) u. 15. sz. alatti házba került, ahol rövidesen már 27 helyiséggel rendelkezett.
28. A Történelmi Képcsarnok kezdetben a budai várkert bazárban, később az Akadémia épületében kapott otthont.
29. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1893. júliusában kiadott rendeletével a könyvtár ügyeit az általa kinevezendő igazgató-őrre bízta. A könyvtárat 3 osztályra osztotta: 1. Nyomtatványok osztálya, 2. Kézirat- és levéltári osztály, 3. Hírlapkönyvtár. — Mindegyiket egy-egy ór vezeti, az igazgató-őr ellenőrzése mellett.
30. Évnyegyedes jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának állapotáról 1893. okt. 1-től dec. 31-ig Felolvasatott a Magyar Nemzeti Múzeum 1894. január 8-iki igazgatósági ülésén. = Magyar Könyvszemle 1894. 69-70 l.
31. Évnyegyedes jelentés a Magyar Nemz. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1896. január 1-től március 31-éig. = Magyar Könyvszemle. 1896. 180-185. l.
32. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának költségvetése. = Magyar Könyvszemle. 1897. 108-109. l.
33. Magyar Könyvszemle. 1899. 4. l.
34. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899. évi állapotáról. Bp. 1900. II. l.
35. A teljes létszám 1885-ben 7 könyvtáros, 4 rapidíjas és 4 szolgálta volt, 1895-ben 11 könyvtáros, 3 rapidíjas és 5 szolgálta.
36. A Magyar Nemzeti Múzeum. (1802-1895) Bp. 1896. A forgalom az egyes gyűjteménytárak között így oszlott meg (zárójelben a használt egységek száma): Nyomtatványi osztály, helyben olvasók és kölcsönzők együtt: 15 999 (32 943); Kézirattár: 309 (746); Levéltár: 123 (20 838); Hírlapkönyvtár: (1884 85540). Jellemző a statisztikai adatok bizonytalanságára, hogy ugyanerről az évről, a Hírlapkönyvtár forgalmáról Kereszty István egészen más adatokat közölt: 1383 (3763) Kereszty István i. m. — Erősen megkérdőjelezhető a Levéltárról közölt adat is: ennek értelmében minden kutató fejéknél 169 oklevelet használt. Bármennyire is intenzív kutatás folyt a családi levéltárakban, ez az adat valamilyen sommás elszámolásra utal. (A kiadott kötegből a kutató talán csak kettőt-hármat használt, de a statisztikában a teljes kiadott számot szerepeltették.)
37. Jankovich Béla (1865-1939) közigazdász, egyetemi tanár, képviselő, 1913-1917 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.
38. Jankovich Béla: *Magyar Nemzeti Könyvtár*. Bp. 1895. Klny. *Magyar Könyvszemle*. 1895. I. sz.
39. Jankovich, i. m. 15. l.
40. "A múzeum, mai felfogás szerint — írja Szalay Imre — már nem ritkaságok s látványosságok halmaza, hanem tudománysszakok szerint beosztott és szemléltetve oktató, rendszeres gyűjtemény, amely ugyanazt a szolgálatot teszi, mint a könyvek az ismeretek terjesztésére..." A vidéki múzeumokról írja, hogy azok "rendeltesé első sorban annak a vidéknek, amelyre működési köre kiterjed, történelmi múltját és jelenét, természeti gazdaságát feltüntetni, s ez úton, nevezetesen pedig a vele kapcsolatos könyvtár segítségével, az általános közművelődést terjeszteni..." = Szalay Imre: *Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésre és berendezésére*. Bp. 1909. 2. l.
41. Ma Bródy Sándor u. 8., az Olasz Intézet székháza. A Múgyetem Múzeum körüli épületei alatt a mai ELTE-TTK épületei értendők.
42. Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítő. 1907. Idézi Lechner Jenő, i.m. 55. l. - A terv pártolói között volt pl. Hampel József, az Érem- és Régiséggtár vezetője, aki 1901-es londoni tapasztalatairól írva, beszámol arról, hogy a British Museum épületét keleti és nyugati oldalán megtoldották, anélkül, hogy a Smirke-féle főhomlokzaton változtattak volna. "Smirke Pollák kortárs volt, a British Museum egyidőben és ugyanazonos ízlésben épült a Magyar Nemzeti Múzeum palotájával. Az angolok legálább is olyan reáttartósak nemzeti épületeikre, mint mi magyarok, mégis átépítették és kibővítették, mikor a benne székelő intézetek fejlesztése igényelte, nem verték azokat békóba, mint tesszük mi azon tévhit miatt, hogy az épület szépségét megrontanók, hogyha hátsó oldalán kibővítendők. Sőt köztudomású, hogy már 1852-ben a British Museumnak az udvarát is beépítették, mert a közérdek úgy kívánta," és megcsinálták az udvarban a világ legpraktikusabb olvasótermét..." = Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1901. évi állapotáról. Bp. 1902. 107-108.l.
43. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról*. Bp. 1903. 7. l.

44. A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete 1902-ben: 1. Széchenyi Országos Könyvtár, 2. Érem- és Régiségár, 3. Múzeumi Képtár, 4. Állattár, 5. Növénytár, 6. Ásvány- és Óslénytár, 7. Néprajzi osztály. = *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Alapításának századik évfordulója alkalmából írták a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői.* Bp. 1902.
45. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1901. évi állapotáról.* Bp. 1902. 3. l.
46. Uo.
47. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról.* Bp. 1903. 7. l.
48. Szalay Imre: A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése. Bp. 1907. 20. l. — E telek — a rajta lévő Eszterházy-palota alapterületét is beszámítva — 11 000 m² nagyságú volt. Ma: Pollack Mihály téri épületek.
49. Későbbi elgondolás szerint visszahozható lett volna ide a Néprajzi tár is, amelyet 1906-ban a városligeti Iparcsarnokba telepítettek ki.
50. Szalay i. m. 3. l.
51. Uo. 23. l.
52. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról.* Bp. 1909. 4. l.
53. Uo.
54. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról.* Bp. 1910. 3. l.
55. Uo. 4. l.
56. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról.* Bp. 1911. 3. l.
57. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról.* Bp. 1912. 3. l.
58. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról.* Bp. 1913. 3. l.
59. Ebben a korszakban, 1905-ben kapott kedvezőbb elhelyezést az Akadémia épületében a Növénytár, és 1906-ban a városligeti Iparcsarnokban a Néprajzi tár.
60. E két szoba az Ornitológiai Központ kiköltözésével ürült meg. Vö. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1901. évi állapotáról.* Bp. 1902. 13. l.
61. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Alapításának századik évfordulója alkalmából írták a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői. Bp. 1902.
62. Ferenczyné Wendelin Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1802-1919.* = Az OSZK Évkönyve 1963-64. Bp. 1966. 210-234. l.
63. *Jelentés az MNM 1904. évi állapotáról.* Bp. 1905 = III. *A Széchényi orsz. könyvtár.* 11. l.
64. Részletesen (zárójelben a használt egységek száma): Nyomatványok osztálya: 39 701 fő (92 979), Hírlapkönyvtár: 4271 fő (9269), Kézirattár: 323 (8469), Levéltár: 419 (95683). Az adatok a teljes forgalmat tartalmazzák (helyben olvasás és kölcsönzés). = *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról.* Bp. 1906. = III. *A Széchényi Országos Könyvtár* 12-31. l.
65. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról.* Bp. 1907. = III. *A Széchényi Országos Könyvtár* 10. l.
66. Tóth András — Vértessy Miklós: *A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561-1944)* Bp. 1982. 294. l.
67. Móra László: *A Műegyetemi Könyvtár története 1848-1948.* Bp. 1971. 68. l.
68. Remete László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Bp. 1966. 85-86. l.
69. Vö. 65. sz. jegyzet, 11. l.
70. Ferenczi Zoltán: *A könyvtárak berendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1892/93. 365-368. l. (*A Handbuch der Architektur* c. mű levéltárak és könyvtárak építéséről szóló részét ismerteti.)
71. Gyalui Farkas: *Külföldi könyvtárakról* 1. köt. Kolozsvár, 1900.
72. Kéki Béla: *Egyetemi könyvtárak építése Magyarországon századunk első évtizedében.* = *A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei* I. Bp. 1967. 247-267. l.
73. Sebestyén Gyula tanulmányúti jelentését ld. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1907. évi állapotáról.* Bp. 1908. 149. l., Bártfai Szabó Lászlóét ld. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról.* Bp. 1910. 138. l.
74. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról.* Bp. 1909. 130. l.
75. Szalay Imre: *Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésére és berendezésére.* Bp. 1909.
76. Erdélyi Pál: *A modern könyvtár építése alapja* = *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége 1904.* október 29-én Temesvárt tartott közgyűlésének és október 30-án Versecen tartott ülésének jegyzőkönyvei. Bp. 1906. 22-38. l. Az idézet a 29. lapon.
77. Szabó Ervin: *A modern könyvtárépítés nénelvéről, tekintettel a főváros terveire.* Eldadás 9 képpel Bp. 1911. Kiny. *Városi Szemle.* 1911.
78. A teljesség kedvéért említjük meg a zágrábi Egyetem Könyvtár 1911-13 között emelt új épületét, amelynél már felhasználták a kolozsvári és a műegyetemi könyvtárak építési tapasztalatait.
79. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról.* Bp. = III. *Széchenyi Országos Könyvtár* 14. l.
80. Uo. és *Magyar Minerva* 5. köt. 1912/13. Bp. 1915. 55-59. l.
81. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913-1923. évi állapotáról és működéséről.* Bp. 1926. 33. l.

DIE UNTERBRINGUNG DER SZÉCHÉNYI-NATIONALBIBLIOTHEK ZWISCHEN 1867-1918

G. SOMKUTI

Der historische Hintergrund dieser Periode ist der im Jahre 1867 zustandegekommene politische Ausgleich zwischen Ungarn und Österreich, die Gründung der Österreich-Ungarischen Monarchie. Dies ermöglichte für Ungarn einen raschen wirtschaftlichen Aufschwung, die Entwicklung der Kapitalisierung und des Bürgertums. Der wirtschaftliche Aufschwung hatte seine Auswirkung auch auf dem kulturellen Gebiet. Der Unterrichtsminister der neuen, im Jahre 1867 das Amt antretenden Regierung, József Eötvös, schenkte neben der Reorganisation des Unterrichtswesens besondere Aufmerksamkeit den Bibliotheken, unter ihnen der Széchényi Nationalbibliothek.

Die Bibliothek existierte in dieser Periode im Rahmen des Ungarischen Nationalmuseum als eine Abteilung desselben. Der Leiter (Direktor) der Bibliothek war dem Direktor des Museums untergeordnet. (Weitere Abteilungen des Museums waren im Jahre 1870: die Münzen- und Antiquitätensammlung, Ethnologische Sammlung, Kunstgewerbemuseum, Zoologische und Botanische Sammlung, Fossilien- und Gemädegalerie.) Die Bibliothek wurde bei den Oberbehörden durch den Direktor des Museums vertreten.

Die neue Regierung setzte sich zur ersten Aufgabe, das bis jetzt durch Stiftungen unterstützte Museum und die Bibliothek in eine aus dem Staatsbudget unterhaltene Institution umzuwandeln. Die extra für die Bibliothek gesicherten Summen ermöglichten die Rekatolisierung des ganzen Bestandes in einer zeitgemässen Form. (Als Muster diente das Fachsystem der Münchener Hof- und Staatsbibliothek.) Im Jahre 1875 stand schon eine modern organisierte Bibliothek den Lesern zur Verfügung, mit einem Lesesaal für 80 Personen. Während der vierjährigen Tätigkeit des neuen Direktors, des Historikers Vilmos Fraknói (1875-1879), nahm die Bibliothek eine schwingvolle Entwicklung: bedeutende Bestandsergänzungen und wissenschaftliche Erschliessung der Bestände wurden realisiert.

Die unglaublich raschen Bestandsergänzungen verursachten schon in den letzten zwei Jahrzehnten des Jahrhunderts ernste Einräumungsorgen. Die neuerlich aufgestellten Sammlungen der Bibliothek (seit 1876 das Archiv, seit 1884 die Zeitschriftenbibliothek) so wie die Zunahme der Pflichtexemplare, besonders nach der Erscheinung des neuen Gesetzes im Jahre 1897, konnte von den Magazinen nicht mehr aufgenommen werden. Zur fachgemässen Unterbringung der Bücher wurde die Einstellung immer neuerer Regale, später der Einbau von Galerien in den Depositen, notwendig. Diese Massnahmen konnten aber das fundamentale Problem nur zeitweilig lösen. Der Leiter der Bibliothek in dieser Periode (1879-1893), Béla Majláth richtete mehrere Eingaben an den damaligen Museumsdirektor, Ferenc Pulszky (an der Spitze des Museums von 1879-1894) über die schwere Lage der Bibliothek.

Als Unterkunft der Bibliothek diente seit 1846 das in klassizistischem Stil gebaute Gebäude, das gleichzeitig auch die Heimstätte des Nationalmuseums war. In dieser Zeitperiode wurden grosse Summen an Innenornamentierung des Gebäudes (Deckenfresken, Stuck-Marmor-Verzierung, bemalte Glasfenster) aufgewendet, aber die Zahl der Räumlichkeiten konnte natürlich nicht vermehrt werden. Die Bibliothek befand sich im ersten Stock in 18 Räumen und besass im Erdgeschoss Zimmer mit wechselnder Zahl, z.B. im Jahre 1902 acht Zimmer. Am Ende des Jahrhunderts zeigte sich auch im Nationalmuseum der katastrophale Raummangel und einige Sammlungen mussten zwangsläufig teilweise ausgesiedelt werden. In dieser wirklich schweren Lage hat der neue Direktor des Museums Imre Szalay (1894-1916) sich zum Ziele gesetzt, ein neues Gebäude zu errichten.

Nach seiner Vorstellung wäre der Bau eines neuen Museumspalastes notwendig gewesen für die Beherbergung der Naturhistorischen-Ethnographischen Sammlungen: in dem alten Gebäude wären nur die Antiquitätensammlung und die Bibliothek unterbracht. Er kämpfte fest mit den höheren Organen um ein geeignetes Grundstück und dann um entsprechende pekuniäre Deckung zu verschaffen und versuchte auch, das Gewissen der öffentlichen Meinung aufzurütteln. Auch der Plan der Erweiterung des vorhandenen Gebäudes durch neue Flügel tauchte auf.

Am Anfang des 20. Jahrhunderts waren die Zustände in der Bibliothek wirklich unerträglich: die Überfülltheit war so gross, dass die fachgemässe Tätigkeit der Leserdienst in der Bibliothek beinahe unmöglich geworden waren. Die Zahl der Leserplätze erwies sich als ungenügend: um den Wintermonaten mussten die Leser stundenlang auf einen freien Platz warten. (Im Jahre 1905 wurden von 44.000 Besuchern mehr als 200.000 bestandeinheiten benutzt.) Unter der Direktion von László Fejérpataky (1894-1916) konnte man trotz immer neuerer, innerer Umräumungen die Übersiedlung mancher bestandteile nicht mehr vermeiden. Dazu kam es im Jahre 1912 zum erstenmal.

Imre Szalay konnte sein Ziel nicht erreichen. Die Regierung hat zwar grosse Investitionen durchgeführt, vor allem die Universitäten (die Budapester Universitätsbibliothek, die Bibliothek der Technischen Hochschule, ferner die Universitätsbibliothek in Kolozsvár /Klausenburg/ und Zâgráb /Agram/ betreffend. Der Ausbruch des ersten Weltkrieges verhinderte aber die Lösung der Raummangelprobleme des Nationalmuseums und der Nationalbibliothek.

Am Ende dieser Periode befand sich das Ungarische Nationalmuseum – und darin die Széchényi Nationalbibliothek – in einem Baudenkmal, welches die Funktion und die Entwicklung der untergebrachten Sammlungen durchaus nicht mehr sichern konnte. Die Errichtung eines den zeitgemässen Ansprüchen geeigneten Bibliotheksgebäudes wurde jahrzehntelang von der Tagesordnung abgesetzt.